

**Adnan Şişman, *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen
Osmanlı Öğrencileri (1839-1876), Türk Tarih Kurumu Yayınları,
Ankara 2004, 185 sayfa.***

*Biray ÇAKMAK**

Modernite (Yenilik, Yenileşme), özünde değişime vurgu yapan bir kavramdır. Değişim ise sosyal teoride, her zaman ve mekanda vuku bulan beşerî bir olgudur. Zira zamanla kişi farkında olmasa bile geçmişe göre sürekli yenileri karşılaşır, bir başka ifade ile yeniyi gerçekleştirir. İnsanın aktif rolü dikkate alındığında değişim, adeta onunla özdeş bir kavramdır. Muhtelif zaman dilimlerinde sosyal yapı unsurlarında meydana gelen nitel ve nicel farklılaşmayı ifade eden değişimin¹ tespiti, önceki ile hal-i hazırın ve/veya sonrakinin mukayesesi ile yapılabilmektedir. Bu mukayese sayesinde değişimin nitelik ve niceliği tespit edilebilmektedir. Müspet ve menfi bir farklılaşmayı ifade eden değişim, her durum ve mekanda gelişme ve ilerleme anlamı taşımadığı gibi, gerileme de değişme kavramı etrafındaki müspetliliği ifade etmemektedir. Bununla birlikte her gelişme ve ilerleme bir değişimin sonucudur. Yani değişim makro ve mikro düzeyde meydana gelen bir sebep-sonuç ilişkisine vurgu yapmaktadır.

Tarihin zaman kavramına yaptığı aşırı vurgu ve insanın etkin olma vasfı göz önünde bulundurulursa, tarihî süreci izlemenin bir anlamda değişimin takip edilmesi anlamını kazandığı kolaylıkla söylenebilir. Tarih, doğal olarak geçmiş zaman boyutunda algılandığında, tarihî nedenselliğin de eski ile yeni arasındaki hem illiyete, hem de ikileme vurgu yaptığı hipotetik olarak ileri sürülebilir. Son derece genel bir düalist perspektifle, Batı ile Doğu ekseninde mazi; Ortaçağ sonları ile Yeniçağ başlarından itibaren, eskiyi yeni ile değiştirerek yükselen/ilerleyen Batı ile XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren inhitat ve inkıraza mütemayil Osmanlı arasında, yükselen ile yükselene göre kendisini konumlandıramayan ya da gerileyen arasındaki amansız bir mücadeleye tanıklık etmektedir.

Genel perspektife dayalı yukarıdaki genelleme çerçevesinde, Osmanlı Devleti'nin XVI. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren içtimaî, iktisadî, idarî, askerî, malî vb. alanlarda, dahilî ve bilhassa haricî sebeplerin etkisiyle büyük bir değişim ve bu değişime dayalı dönüşüm yaşadığı görülmektedir². İlgili

* Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Fen-Edebiyat Fakültesi

¹ Mustafa E. Erkal, *Sosyoloji (Toplumbilim)*, Genişletilmiş 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1999, s. 226 vd.

² Buna dair bkz. Halil İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI, Peeters-Leuven, 1980, s. 283-337.; Yaşar

değişim ve dönüşümü problematik eksenli anlamaya ve çözüm üretmeye çalışan devrin ehl-i kalem ıslahat müellifleri, Doğu toplum ve siyaset anlayışlarına muvazi olarak “devr-i sabık” ve “kanun-ı kadim”i ihya etmeye çalışarak kendi dünyaları içerisinde, “Batı’da meydana gelen siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal alandaki gelişmelere dair hemen hiçbir gözlem ve analizde bulunma”³dan çözüm önerilerinde bulunmuşlardır⁴. Değişimi bozulma olarak algıladığı ve ihtiyaç olarak pek de dikkate almadığı anlaşılan ilgili telakki, neticede Batı karşısında uğranılan askerî başarısızlıklar sonucunda, Batıdan mülhem bir yenileşme hareketinin zaruri görülmesiyle değişime uğramak zorunda kalmıştır. Ancak ilgili telakkideki kısmî değişimin kronolojik maliyeti, daha sonraki yüzyıllarda kapatılmaya çalışılacak olan bir süreç farkıdır. İlk etapta eksikliğini askerî alanda uğranılan yenilgilerde gösteren çağdaşlaşma gereksinimi ve bu gereksinime dayalı çabalar, zamanla topyekün bir nitelik kazanmıştır. Gayesi, Batı karşısında durabilmenin hal çarelerini bulmak olan Osmanlı yenileşme faaliyetleri, yöntem ve zihniyet bazında buhranlı dönemleri de beraberinde getirmiş ve yaşamıştır.

Gerçekten vaktiyle pek de dikkate alınmayan Batı, XVIII. Yüzyıldan sonra Osmanlı’nın gözünde son derece etkileyici bir görüntü kazanmıştır.

Batı’nın Şarkiyatçılığı(Orientalisme)’na karşı Doğu’nun Batı’yı anlama çabası(Occidentalisme)’ni gerçek anlamda oluşturamaması karşısında duyulan eksiklik bir yana, Batı karşısında uğranılan askerî mağlubiyetler neticesinde başlayan ve buna müteakip ortaya çıkan diplomatik müdahalelere mukabil süreklilik kazanan ve “Çileli bir yolda ilerleyiş” olarak da tavsif edilebilen⁵ Osmanlı yenileşme hareketleri bağlamında, Avrupa’ya gönderilen öğrenciler konusu önemli bir yer işgal etmektedir.

Prof. Dr. Adnan Şişman’ın ilgili eseri, Osmanlı yenileşme hareketlerinin eğitim eksenli dinamiklerini ve öğrenci esaslı vasıtalarını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır.

Yücel, “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona (Adem-i Merkezîyet) Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, Cilt: XXXVIII, Sayı: 152, Ankara, Ekim 1974, s. 657-708.

³ Ahmet Yaşar Ocak, “Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı”, *Türkler*, Cilt: 11, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 18.

⁴ Bu konuda ayrıntı için bkz. Mehmet Öz, *Osmanlı’da “Çözülme” ve Gelenekçi Yorumcuları*, Dergah Yayınları, İstanbul, Mart 1997.; Aynı yazar, “Gelenekçi İslahat Düşüncesine Göre Osmanlı Devlet ve Toplum Düzenindeki Çözülmenin Mahiyeti”, *Türk Yurdu*, Cilt: II, Sayı: 44, Ankara, Nisan 1991, s. 49-52.; Aynı yazar, “Onyedinci Yüzyılda Osmanlı Devleti: Buhran, Yeni Şartlar ve İslahat Çabaları Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türkiye Günlüğü*, Sayı: 58, Kasım-Aralık 1999, s. 48-53.

⁵ Bu teşbih için bkz. Ercüment Kuran, *Türk Çağdaşlaşması Çileli Bir Yolda İlerleyiş*, Derleyen: Mehmet Erdoğan, Akçağ Yayınları, Ankara 1997.

Yazarın Prof. Dr. Nejat Göyünç danışmanlığında, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı'nda hazırlayıp 1983 yılında kabul edilen doktora tezini yeniden gözden geçirerek yayınladığı eseri, giriş'i müteakip üç bölümden oluşmaktadır.

Giriş bölümünde Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Antlaşması'ndan itibaren Batılı devletler tarafından zaman zaman ittifak yapılan, zaman zaman da uluslararası arenada dışlanan siyasî bir unsur haline geldiği belirtilerek; Avrupa'yı yakalamak, devletin güçlenmesini sağlamak için Batı'dan mülhem yenilik hareketlerine başladığı örneklerle açıklanmakta ve bu meyanda, Fransa'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencileri ele alınmaktadır. Osmanlı Devleti'nde yabancı ülkelere öğrenci gönderilmesi konusunda öncülüğü Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa yapmıştır. Nitekim yazar, incelediği belgelere dayanarak Mehmet Ali Paşa'nın 1815'te İtalya'ya matbaacılık tahsili için gönderdiği Massâbiki'nin Avrupa'ya, 1818'de Paris'e gönderdiği Osman Nureddin'in ise yine mevcut belgelere göre Fransa'ya gönderilen ilk Osmanlı öğrencileri olarak kabul edilebileceği kanaatini taşıdığını belirtmektedir. Mısır Valisi 1826'da da Paris'e 44 öğrenci göndermiş, ilgili öğrenciler *Ecole Egyptienne*'e devam etmişlerdir. Osmanlı Devleti ise 1830'dan itibaren burslu statüde Fransa'ya öğrenci göndermeye başlamıştır. İlgili süreç 1832-33'te, 1834-35'te, 1835-36'da, 1838-1839'da gönderilen öğrencilerle devam etmiştir. Bu öğrenciler arasında *Moniteur Ottoman* gazetesinin müdürü Alexandre Blacque'nin oğlu Edouard Blacque bilhassa belirtilmeye değer görülmektedir. 1824-1825 İzmir doğumlu Edouard Blacque, babasının 1836'da ölümü üzerine Osmanlı devleti burslusu olarak Paris'e gönderilmiş, *Collège de Sainte-Barbe*'a kaydettirilmiştir. Memlekete dönüşüne müteakip, Osmanlı tabiiyetine geçiş isteği uygun görülen Edouard Blacque, sefirlik düzeyinde önemli görevlerde bulunmuştur. Bu ve benzeri örnekler yazarın sonuç kısmında da belirttiği gibi, Osmanlı Devleti'nin tebaası arasında din ve milliyet farkı gözetmediğinin en bariz örneklerini teşkil etmektedir.

Eserin birinci bölümünde ise 03.11.1839 - 28.02.1856 yılları arasında Osmanlı Devleti tarafından Fransa'ya gönderilen yirmi altısı Müslüman, on yedisi gayrimüslim olmak üzere toplam kırk üç öğrenci, iki grup halinde ele alınmaktadır. Birinci grupta, 1840'da giden ikisi Müslüman, dokuzu gayrimüslim öğrencilerden biri fen, diğerleri tıp tahsili yapmıştır. İkinci grupta 1847-1856 arasında yirmi dördü Müslüman, sekizi gayrimüslim olmak üzere Fransa'ya giden öğrenciler ise 1847'de, 1848'de, 1849'da, 1850'de, 1851'de, 1852'de, 1854'te, 1855'te gidenler olmak üzere sekiz periyotta ele alınmaktadır. İlgili Osmanlı öğrencileri *Collège de Sainte-Barbe*, *Ecole Préparatoire de Monsieur Morisson*, *Ecole des Ponts et Chaussées*, *Ecole Egyptienne*, *Institut de Monsieur Canot*, *Ecole Impériale d'Application et de l'Artillerie et du Génie*, *Ecole Polytechnique*, *Ecole*

d'Artillerie et du Génie, Ecole des Mines, Ecole Centrale des Arts et Manufactures, Ecole Supérieure du Commerce, Académie Impériale de Médecine, Ecole Militaire de Sainte-Cyr, Ecole Préparatoire, Faculté de Droit isimli Fransız okullarında öğrenim görmüşlerdir.

İkinci bölümde ilk olarak 1856 yılında gönderilen Osmanlı öğrencilerinin sayısının elliye bulduğu, ilk önce lisan okullarına verildikleri, ilgili öğrenciler içerisinde yer alan yirmisinin *Prytanée Impérial Militaire* mektebine yerleştirildikleri kaydedilmektedir. 1857-1864 yılları arasında Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencilerinin sayısı ise otuz sekizi Müslüman, yirmi üçü gayrimüslim olmak üzere toplam atmış birdir. Bu öğrencilerden elli dokuzu Osmanlı Hükümeti burslusu olarak, ikisi de kendi imkanlarıyla Fransa'ya tahsile gitmişlerdir. İlgili bölümde öğrencilerle ilgili olması hasebiyle, yazarın, hakkında daha önce müstakil bir de makale yayınladığı, *Mekteb-i Osmânî*⁶'nin, Ekim 1857'de Paris, Grenelle Mahallesi, Violet Sokağı 53 numaralı binada açılışı gerekçeleri ve süreciyle birlikte tafsilatlı olarak ele alınmaktadır. Bu meyanda alt konu başlıklarını *Mekteb-i Osmânî*'nin kuruluşu, *Mekteb-i Osmânî* denetim komisyonu ve görevleri, *Mekteb-i Osmânî* iç yönetmeliği, *Mekteb-i Osmânî* personeli, *Mekteb-i Osmânî*'de şubeler, günlük hayat ve ders çizelgeleri, derslerde işlenen konular, *Mekteb-i Osmânî* öğrencilerinin sınıflandırılması, *Mekteb-i Osmânî*'de eğitim ve genel durum ve *Mekteb-i Osmânî*'nin Lâğvı oluşturmaktadır. *Mekteb-i Osmânî*'nin hazırlık okulu niteliği taşıdığını ve Osmanlı Devleti'nin yurt dışında açtığı ilk ve tek okul olduğunu kaydeden yazar, ek olarak ilgili eğitim kurumundan yapılan masraflara karşın gerekli verimin alınamaması sebebiyle İstanbul'da batılı anlamda bir eğitim kurumunun açılması fikrinin doğduğunu ve neticede *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi*⁷'nin 1 Eylül 1868'de tesis edildiğini belirtmektedir. Bu çerçevede Paris'te açılan *Mekteb-i Osmânî*, kuruluşu, işleyişi ve pozitif ilim anlayışı ile Türkiye'de modern eğitimin gelişmesine sağladığı katkı bakımından şayan-ı dikkat olarak değerlendirilmektedir.

“Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü ve 1864-1876 Yılları Arasında Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri” ismini taşıyan üçüncü bölümde, *Mekteb-i Osmânî*'nin kapatılmasından sonra Fransa'da öğrenimlerine devam eden öğrencilere nezaret ve idare için Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü (Direction des Elèves Ottomans)'nün kurulduğu ve Fransa ile Belçika'daki öğrencilerin bu merkeze bağlandığı belirtilmektedir. İlgili bölümde 1875'e

⁶ Adnan Şişman, “Mekteb-i Osmânî”, *Journal of Ottoman Studies/Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1989, s. 83-160.

⁷ *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi* hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Adnan Şişman, *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları 1868-1871*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1989.; aynı yazar, “The Foundation of Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi and the first years of Instruction”, *Transfer of Modern Science and Technology to Muslim World*, IRCICA, İstanbul 1992, s. 317-344.

kadar Talebe-i Osmaniye’de müdürlük yapanlar hakkında bilgiler verilmekte, ayrıca anekdot babında Fransa’daki gayrimüslim Osmanlı öğrencilerinin dinî ihtiyaç ve ibadetleri için talep üzerine Ermeni Papaz Ohannes Hünkarbeyendiyan’ın 400 frank maaşla Fransa’ya gönderildiği, buna karşılık Fransa’daki Müslüman Osmanlı öğrencilerinin benzer ihtiyaçları için Hoca Tahsin Efendi’nin 1872’ye kadar vazife yaptığı, ancak belirtilen tarihte Hoca Tahsin Efendi’nin İstanbul’a dönüşü üzerine Müslüman öğrencilerin ilgili hizmetten mahrum kaldığı ifade edilmektedir. Bu vesile ile Osmanlı Devleti’nin gayrimüslim öğrencilerinin dinî ihtiyaç ve hizmetleri için gösterdiği hassasiyeti Müslüman öğrenciler için gösteremediği vurgulanmaktadır.

1864-1876 yılları arasında Fransa’ya elli beşi Müslüman, otuz sekizi gayrimüslim olmak üzere toplam doksan üç öğrenci gönderilmiştir. Bunların yirmi altısı Müslüman, on altısı gayrimüslim olmak üzere kırk ikisi ilim tahsili yapmıştır. Ayrıca ilgili öğrencilerin on beşini staj yapmak üzere gönderilen subay ve doktorlar, yirmi yedisini çeşitli dallarda eğitim yapmak üzere gönderilenler teşkil etmiştir. Geri kalan elli bir öğrenci de makineci, fayans dekoratörü, mobilya tornacısı, torna-tesviyeci, sobacı, litografyacı, marangoz, bahçıvan, ciltçi, dökümcü, demirci, halıcı, döşemeci, modelci, kuyumcu, saraç, kunduracı, terzi, gravürcü, karoserci, basımcı ve kompozitör, çuha dokuyucusu, dokumacı hallaç, camcı, ağaç oymacısı, gibi meslek dallarında tahsil yapmak üzere Fransa’ya gönderilmiştir.

1870’de Fransa-Prusya savaşı çıkmış, 1 Eylül 1870’de III. Napolyon Sedan’da yenilmiş, Paris’te ayaklanma çıkmış, 4 Eylül’de İmparatorluk sona erdirilerek cumhuriyet ilan edilmiştir. Karışıklıklar üzerine Fransa’daki Osmanlı öğrencilerinden tahsillerini bitirenler Marsilya üzerinden İstanbul’a gönderilmiş, tahsilleri devam edenler ise Belçika’nın Brüksel ve Liege şehirlerine nakledilmiştir. Bu arada Fransa’da sadece iki öğrenci kalmıştır. 10 Mayıs 1871’de Fransa ile Almanya arasında barış antlaşması imzalanmıştır. Bunun üzerine ilim tahsili yapan altı öğrenci eğitimlerine Belçika’da, iki öğrenci de Fransa’da devam etmiştir. Çırak öğrencilerin bir kısmı Belçika’da kalmış, diğerleri de Fransa’ya gönderilmiştir.

Osmanlı hükümeti tarafından Fransa’ya gönderilen öğrencilerden yapılan masraflara karşılık memnuniyet verici bir verim alınmadığının görülmesi üzerine 1875’te bütün öğrenciler geri çağırılmıştır. Bunun üzerine Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü de doğal olarak lağvedilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya öğrenci gönderirken, tebaası arasında din ve milliyet ayrımı yapmadığı görülmektedir. Nitekim eserin esas kronolojik muhtevasını oluşturan 1839-1876 yılları arasında gönderilen iki yüz kırk dört öğrenciden yetmiş üçü Ermeni, Rum ve Bulgar asıllıdır. Bu durum Osmanlı Devleti’nin yönetim ve toplum anlayışı çerçevesinde konumlandırılan gayrimüslimlerin içinde buldukları müspet şartları

gösterdiği gibi, ilgili dönemde Osmanlı Devleti tarafından benimsenen ittihâd-ı anâsır (Osmanlılık) siyasetiyle de direkt olarak alakalıdır. Milliyetçilik akımları karşısında tüm tebaasını Osmanlı kimliği altında bir arada tutma amacına matuf Osmanlılık siyasetinin yansımaları gönderilen gayrimüslim öğrencilerin sayısında da okunabilmektedir. İmparatorluk mantığı içerisinde son derece makul ve makbul olan ilgili tutumun, gönderilen öğrenciler ekseninde müşahhas olarak derinlemesine, artısı ve eksisiyle incelemesi son derece önemli tespitlerin yapılmasına imkan verecektir. Gerçekten gayrimüslim Osmanlı öğrencilerinin memlekete dönüşlerinde devlete sadakat ve hizmet konusunda samimiyetlerini merak etmeden duramıyor insan eseri okuduktan sonra.

Gönderilen öğrenciler genelde askerî, tıbbî, meslekî alanlarda tahsil yapmışlardır. İlgili alanlarda gönderilen öğrencilerin çoğunluğu oluşturduğu görülmektedir. Bu da Osmanlı Devleti'nin Batı'nın teknik üstünlüğünü yakalama kaygısıyla öğrenci gönderme gereksinimi duyduğu gerçeğini teyit eder bir nitelik taşımaktadır.

Fransa'ya gönderilen Osmanlı öğrencilerinin bir kısmı memlekete dönüşlerinde alanlarında öncü olmuşlar, önemli devlet görevlerine yükselmişlerdir. Nitekim yazarın da sonuç kısmında belirttiği gibi, İbrahim Şinasi Türk fikir hayatı ve edebiyat, Ferik Mahzar Paşa teşrih, Mirliya Nuri Kenan ve Fevzi Paşa'lar iç hastalıkları, Şakir Paşa fizyoloji, Miralay İbrahim Yusuf Bey asabiye, Ferik ressam İbrahim Efendi, Hüsnü Yusuf, Osman Hamdi, Şeker Ahmed Paşa resim sanatında ilklere imza atmışlardır. Yine ilgili dönemde Fransa'ya gönderilen Ethem Paşa, Mehmed Emin Paşa, Ahmed Vefik Paşa'lar sadrazamlığa, Münir Paşa vezirliğe, Aleksandır Mavroyani sefirliğe kadar yükselmişler, bir çokları da çeşitli mekteplerde öğretmenlik, orduda üst düzey subaylık görevlerinde bulunarak hem önemli devlet kademelerinde hizmet etmişler, hem de batılı zihniyetin nüfuz etmesine sebep olmuşlardır.

İlim, sanat, kültür ve teknik alanlarda gönderilen öğrenciler aynı zamanda Fransız kültür değerlerinin taşıyıcısı olmuşlar, böylece Türk kültürüne Fransız kültürünün tesiri konusunda aktif fonksiyonlar icra etmişlerdir. Şüphesiz Türk-Fransız kültürel etkileşimi artısı ve eksisiyle derinlemesine incelenmesi gereken geniş kapsamlı bir araştırmanın ana konusunu teşkil edebilecek bir nitelik taşımaktadır. Zira yazar da çalışmasını ilk olarak ilgili alana yönelttiğini, ancak çeşitli sebeplerle öğrenciler konusunu incelediğini bizzat belirtmektedir.

Sonuç olarak eser Türk yenileşme tarihi çerçevesinde son derece ilginç ve önemli bir konuyu derinlemesine ele almıştır. Eserde; konu, süreç ve kapsam İstanbul'daki Başbakanlık ve Hâriciye Arşivleri ile Paris'teki Türk Büyükelçiliği Arşivi, Archives Nationales, Archives du Ministère des Affaires Etrangères Service Historique Armée de Terre'deki belgelere dayalı

olarak zengin bir literatürle işlenmiştir ve önemli çıkarımlara ulaşılmıştır. Eserin sonuna eklenen alfabetik isim sırasına göre öğrenci indeksi de son derece önem taşımaktadır. Buradaki çoğu öğrenci başlı başına birer incelemenin konusunu teşkil edebilecek kadar da önemlidir. Bununla birlikte bu öğrencilere müstenit prosopografik nitelikli aynı şekilde bilimsel incelemelere acil ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte fayda vardır. Yazarın da belirttiği gibi, eser, giriş mahiyetindedir ve ilgili konuda yapılan bilimsel nitelikli araştırmaların ilkinin teşkil etmektedir. Eser incelendiğinde yapılması gereken ileriki çalışmaların konularına ve süreçlerine de kaynaklık ettiği görülmektedir. Bu meyanda bundan sonraki kapsamlı araştırmaların ilk akla gelen inceleme konularını, diğer ülkelere gönderilen Osmanlı öğrencilerinin⁸ aynı titizlikte incelenmeleri oluşturmaları, süreç Cumhuriyet dönemine, hatta günümüze kadar genişletilmelidir. Böylece modernleşme tarihimizin en önemli konularından biri total bir perspektifle ortaya konulmuş olacaktır.

Prof. Dr. Masami Arai, Prof. Dr. Adnan Şişman'ın ilgili çalışmalarını, Batılı ülkelere gönderilen öğrenciler konusunda yapılacak bilimsel etütlerin prototipi ve öncüsü olarak değerlendirmişken⁹; ünlü Osmanlı tarihçisi Suraiya Faroqhi, 1995'te Münih'te *Kunst und Alltagsleben im Osmanischen Reich* özgün adıyla yayınlanan ve Türkçe'ye tercümesi de yapılan önemli çalışmasında¹⁰, Adnan Şişman'ın doktora tezi olarak hazırladığı ilgili eserinin yayınlanmamış olması sebebiyle serzenişte bulunmuştur. Bu bakımdan eserin yayınlanmış olmasının önemli bir boşluğu doldurduğu da görülmektedir.

Osmanlı ülkesinde açılan sosyal ve kültürel görünümlü yabancı müesseseler, misyonerlik faaliyetleri, yurt dışına gönderilen öğrenciler ve Türk eğitim tarihi konularındaki çalışmalarıyla tanınan yazar, Fransızca'ya olan vukufiyetinin de olumlu etkisiyle son derece önemli bir konuyu bilimsel açıdan derinlemesine ortaya koymuştur. Temennimiz konuyla ilgili çalışmaların devamıdır.

⁸ Yazarın konuyla ilgili tebliğ çerçevesinde iki makalesi de mevcuttur. Adnan Şişman, "XIX. Yüzyıldan XX. Yüzyıl Başlarına Kadar Avusturya'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri Hakkında", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 1, Afyon 1998, s.11-23.; aynı yazar, "XIX. Yüzyılda Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri", *XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 963-971.

⁹ Masami Arai, "Tanzimat'tan Sonra Batı'ya Gönderilen Türk Öğrencileri ve Bunlar Üzerinde Yapılacak Araştırmaların Önemi", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, (Bildiriler)*, 25-27 Aralık 1989, Milli Kütüphane-Ankara, Ankara 1991, s. 282.

¹⁰ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam, Ortaçağ'dan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Elif Kılıç, 4. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Şubat 2002, s. 16-17.

